

Ryssland - röveri men ingen kapitalism

Sammanfattning: Rysslands problem skylls ofta på "rövar kapitalism", och en hänsynslös marknadsliberalism påstås härja landet. Denna artikel visar att problemet är det rakt motsatta: Ryssland genomgick aldrig någon målmedveten liberalisering. Godtyckliga regleringar gör det nästan omöjligt att bedriva företagsamhet i landet. Den egentliga makten ligger hos gamla kotterier och bolag som skapades av kommunismen.

Tio år efter Berlinmurens fall står Ryssland på randen av kollaps. Rysslands BNP minskar för varje år, och det räcker med lite prissänkningar på olja och gas på världsmarknaden och osäkerhet kring regeringsbildningen för att botten ska gå ur fullständigt. Svensk media talar om "rövar kapitalism" och västpolitiker talar om att reformerna behöver en "social dimension". Att Ryssland drabbats av röveri är riktigt, men faktum är att det beror på för lite kapitalism — och för mycket "social dimension".

Polen, Tjeckien, Ungern, Estland, Lettland och Litauen genomförde den så omtalade chockterapi. På kort tid rev de ned de kommunistiska strukturerna, avreglerade marknader och privatiserade företag. Även om länderna är långt ifrån problemfria, så har de idag stabila demokratier och är i full fart på väg mot välstånd. Ryssland valde en annan väg. Liberala krafter fick aldrig någon stark position i parlamentet och reformerna aktualiserades aldrig efter inledningen 1992. Trots allt tal om kapitalism är Ryssland en av de minst fria ekonomierna i hela världen, enligt återkommande mätningar. Äganderätter har inte garanterats, skatterna är rent konfiskatoriska och oförutsebara och regleringarna är godtyckliga och rigida. Under sådana villkor kan ingen företagsamhet frodas, bara korruption och brottslighet.

Förstörelseklimat

Entreprenörer behöver ett företagarevänligt klimat för att kunna fungera. De behöver stor rörelsefrihet, och framför allt måste de veta vilka politiska förutsättningar som gäller, för att kunna planera sin verksamhet. I Ryssland råder raka motsatsen. De kommunala myndigheterna bestämmer efter eget tycke och smak vad som ska gälla. De kan fullständigt hindra etablering i en bransch om de vill skydda andra bolag. Om en företagare har den osannolika turen att slippa undan maffian är risken ändå stor att drabbas av myndigheternas beskyddarlika avgifter för att tolerera företaget.

Maffian är givetvis ett stort problem, men företagare själva uppger i undersökningar att deras största problem är regleringar och beskattning. Brottslighetens krav på "beskydd" är nästan mer ordnade och reguljära än politikernas och byråkraternas. De förutsättningar som råder när investeringsbeslut fattas kan vara fullständigt omritade

redan dagen efter. Det är omöjligt att handla rationellt under sådana omständigheter och därför vägrar utländskt kapital leta sig till landet.

Det verkar än mer destruktivt på den egna befolkningen. Särskilt i en kultur där man aldrig haft erfarenhet av att starta företag, verka på kreditmarknaden eller skaffa marknadskontakter är det livsviktigt att reglerna är liberala och stabila. När de inte är det blir det omöjligt att arbeta långsiktigt, och ryssarnas enda utlopp för vinstintresset blir icke-marknadsmässiga och extremt kortsiktiga: man luras och bedrar, kräver mutor och specialförmåner. Allt för att snabbt få tag på en extra dollar, även om det är ohållbart redan på några veckors sikt.

Ny företagsamhet hämmas alltså på alla tänkbara vis. Däremot hålls de gamla bolagen och verksamheterna under armen av den ryska staten. I ett försök att skona de anställda från chockterapi och omställningar plöjs många miljarder ned i olönsamma industrier, och främst i chefernas fickor. En ineffektiv produktion fortsätter år ut och år in i samma hjulspår. Varupriserna blir högre, och medborgarna måste försöka köpa importvaror i stället. Ett typiskt exempel på Rysslands omställningsproblem är de löner som aldrig betalas ut, när staten och vissa bolag inte kan ersätta arbetarna för deras insats. Men A och O i all normal ekonomisk verksamhet är att man i sådana fall lägger ned verksamheten och investerar kapitalet någon annanstans. Men Ryssland är inte normalt. Under gammal sovjetisk ledning fortsätter dessa företag att trotsa alla marknader. Företagen försätts aldrig i konkurs, i stället tillförs de ständigt nya resurser från skattebetalarna.

Västländerna är medskyldiga till denna utveckling eftersom de genom olika forum, bl a Valutafonden IMF, har skickat mångmiljardbelopp till Ryssland. Ett dåligt samvete över ryssarnas svåra situation har fått västvärlden att glömma att man inte kan ösa pengar på problemländer. Om det inte kombineras med radikala reformer kan det i stället bli en finansiering av problemen. Pengarna har i många fall gått till just de föräldrade företagen. Västvärldens skattebetalare har tvingats fylla politikernas och bolagschefers schweiziska bankkonton, och finansiera en växande rysk statsskuld.

Det talas mycket om den ryska statens problem att få in skattepengar, som om för lite pengar var problemet. Men sanningen är egentligen den motsatta: Ryssland har fått så mycket pengar i skatt och bistånd att de har kunnat underhålla de gamla systemen, utan verkliga reformer. Ryska myndigheter lägger beslag på skatter motsvarande ungefär en tredjedel av BNP. I själva verket är problemet med skatterna att de är höga och otroligt komplicerade. Det finns ett par hundra olika skatter som en företagare drabbas av, och lokala myndigheter kan när som helst besluta att lägga beslag på ännu mer. Men politikernas gamla kompisar i storföretagen kan däremot slippa betala skatt efter ett vänligt telefonsamtal.

Anledningen till att skattepengarna inte anses räcka till är bl a de skyhöga utgifterna. Den "sociala dimensionen" innebär enorma subventioner till företag, bostäder, energi osv. Något som inte bara kostar stora summor, utan dessutom hämmar marknadens normala mönster för konsumtion, produktion och omställning. I mycket hög utsträckning beror penningbristen också på att politiker och tjänstemän helt sonika knycker pengarna. Det är nästan omöjligt för en svensk, som lever i ett land där mutor och förskingring är undantag, att föreställa sig ett land där det har blivit regel. Pengarna går rakt ned i den lokala nomenklaturans fickor. Och så länge politiker och myndigheter själva är genomkorrupta kan man inte lita på dem i kampen mot den organiserade brottsligheten. Tvärtom är de ofta betalda för att se genom fingrarna på verksamheten, eller till och med delta i den.

Kommunismen födde korrruptionen

Anledningen till att Ryssland är så pass korrupt är inte att landet har lämnat kommunismen, utan tvärtom att kommunismen drabbade landet så hårt. De flesta ex-kommunistiska staterna utsattes "bara" för planekonomi i ca 40 år. Det fanns ofta kvar vissa civila strukturer utanför staten, i form av kyrka, fackföreningar, medborgarrörelser, privata jordbruk, osv. Efter sammanbrottet kunde krafter hämtas från dessa områden. Och det fanns människor som hade minnen från tiden då det fanns privat egendom och marknader.

Med Ryssland är det helt annorlunda. Under 70 år drabbades landet av det marxist-leninistiska vansinnet. När murarna föll fanns det inte någon som helst tradition eller historia av fritt handlande och marknadsekonomi. Och det fanns heller inget fristående, civilt samhälle. Kommunistpartiet dominerade det ryska samhället totalt. Än idag är det bara kommunisterna, under Zjuganovs ledning, som har en fungerande partiorganisation över hela landet, vilket speglas av partiets makt i duman. Efter Sovjetunionens upplösning fanns det inga oberoende krafter som kunde ta vid. Alla politiker var skolade i kommunistpartiet, SUKP, som publicisten Andrej Gratjov har påpekat:

"Alla...från liberaler, över moderata reformatörer, till fascistiska extremister och traditionalister i Zjuganovs parti, representerar fraktioner i SUKP." (Michael Winiarski, DN 19/9-98)

För att något alls skulle fungera under planekonomins tid började samhället bygga mer och mer på informella kontakter. Personer på olika nivåer började förmedla varor som inte fanns att tillgå annars, vissa drygade ut sina inkomster genom att sälja statlig egendom. Sådana kontakter blev allt vanligare i takt med att planekonomin blev allt sämre på att leverera det som behövdes. Som A Karpoff konstaterar (SvD 2/10-98) innebar 1960- och 70-talen en explosion av korrruption och svarta affärer i Sovjet. Egendomar förskingrades i stor skala och svart varuproduktion organiserades. Eftersom affärerna var olagliga var det viktigt för de små grupperna att bygga lojaliteter och skaffa kontroll över nyckelpersoner. På så vis växte det fram kottierier på olika områden i politiken, kommunistpartiet, industrin och KGB. I det dolda gjorde människor varandra tjänster och försnillade väldiga summor, och betalade lokala myndigheter för att få deras beskydd.

Kommunismens skuld är dubbel: Planekonomins misslyckanden skapade ett behov av informell ekonomi, och politiken gav dessutom höga partifunktionärer makt att handskas med människor och resurser som de ville. Resultatet blev att samhällets olika områden till stor del kontrollerades av olika klaner och kottierier. De kunde till och med börja sälja befattningar i partiet och staten. När kommunismen föll samman mot slutet av 1980-talet och partikontrollen upphörde, så fanns det inga fria föreningar och organisationer som kunde ta över, det fanns bara klaner. De bibehöll stränga lojaliteter sinsemellan och lade beslag på allt de kom över i villervallan. Eftersom de till stor del också hade makt över politiker på olika nivåer kunde de lätt behålla sin kontroll över de företag och fabriker som de arbetat vid under Sovjettiden.

Det ledde till den dystra situationen att företagare och bankirer alls inte understödde liberaliseringsarbetet i Ryssland, eftersom det skulle utsätta dem för konkurrens. Tvärtom bekämpade de ofta reformerna, och eftersträvade i stället privilegier och subventioner från statsmakten. Men Jeltsin och hans regering pressades av kommunistpartiet och hade aldrig någon stark liberal gruppering att luta sig emot. De såg sig därför tvungna att ha den ekonomiska nomenklaturen på sin sida i politiken.

Mot att de gav politiskt och ekonomiskt stöd till Jeltsin skonades de från en verklig upprepning bland privilegierna.

Och åren 1994-95 lyckades vissa av dessa grupper utöka sin makt kraftigt genom att ta över rader av tidigare statliga industrier och oljebolag (Disa Håstad, DN 30/9). Under devisen "lån mot aktier" gav de regeringen pengar i utbyte mot den reella makten över företaget, som annars hade kunnat privatiseras med hjälp av utländska investerare. De sk "oligarkerna", finansmän som tidigare ledde kommunistpartiets ungdomsförbund Komsomol, lyckades på så vis få avgörande ekonomisk och politisk makt. För att få kapital från utlandet hävdade regeringen ständigt att den fortsatte reformarbetet. Men varje gång någon — som den kortvarige premiärministern Kirijenko och hans krets av reformanhängare — på allvar utmanade koterierna, har det slutat med att de har avsatts.

Den ryska utvecklingen har inneburit en enda ond cirkel. Det som hade kunnat knäcka koterierna var en radikal chockterapi. Genom att fullständigt upplösa de sovjetiska strukturerna, avskeda de offentliganställda i industri och myndigheter, splittra bolagen och privatisera resurserna, hade man kunnat slå sönder grupperna och riva undan deras fotfäste. Men eftersom de styrande ville visa "social hänsyn" och "mildra övergången" uteblev sådana reformer och koterierna stärkte sin makt, vilket innebar att de kunde bekämpa fortsatta reformer, vilket gjorde att de fick mer makt, osv.

I dagens läge borde ryska politiker ta bort alla subventioner och tvinga alla bolag att överleva på marknaden. Alla företag som är statliga eller halvstatliga (ägs av staten, "förvaltas" av koterier) privatiseras, olönsam produktion läggs ned. Generella maximiregler för skatter och regleringar införs, helst på en låg nivå. Statsapparaten monteras ned, utom vad gäller rättsväsendet som måste rensas upp och stärkas betydligt. Strikta garantier för äganderätt och kapitalmarknader införs och efterhålls. Alla myndighetspersoner som kopplas till korrupktion och mutor kastas hänsynslöst ut på gatan. Ryssland borde helt enkelt införa kapitalism.

Men nu är det möjligt att rövorna är så mäktiga att det för sent att rubba deras position. De kommer fortsätta lägga beslag på subventionerna till näringslivet, utan att producera något nyttigt. De kommer fortsätta som lokalpolitiker och ta människors resurser och göra företagandet omöjligt. Och nu kommer det ske under en regering med starka kommunistinslag som lutar åt inflations- och regleringspolitik, snarare än liberaliseringar. Ryssland står inte långt från en verklig statskonkurs. Den enda chansen för vanligt folk att klara vardagen är att söka sig till den svarta sektorn, men den styrs av brottslingar. Det är synd om Ryssland.

Som Rysslandsexperten Anders Åslund har konstaterat kan man bara hoppas att det kommer med så många kommunister som möjligt i beslutande ställning (Intervjuad av Håkan Forsberg, SvD 27/9-98). Efter kommunisternas kollaps kanske väljarna inser att det var en katastrofal väg, och ger sitt mandat åt en radikal liberal politik. Ryssland behöver chockterapi!